

Aleksandra SAMADOWA

Uniwersytet Warszawski

Analiza stylistycznych kwalifikatorów ukraińskich i polskich frazeologizmów z nazwami potraw

Jedzenie, jako jedna z najważniejszych ludzkich aktywności, ma ogromny wpływ na sferę kultury i języka. Codzienne przygotowywanie posiłków może przerodzić się w obrzędy charakterystyczne dla danego narodu, ale jest również źródłem powstawania stałych związków wyrazowych, czy frazeologizmów związanych z potrawami, produktami spożywczymi, owocami, warzywami itp., np. w języku ukraińskim *гарбуза даму, ні риба ні м'ясо* i w języku polskim *mieć olej w głowie* czy *groch z kapustą*.

W lingwistyce frazeologizmy są poddawane wieloaspektowej analizie, między innymi powstaje wiele prac naukowych z zakresu ich stylistyki. Językoznawcy, którzy się zajmują tym tematem, to ukraińscy naukowcy Г. Іжакевич¹, В. Ужченко², І. Кононенко³, О. Тараненко⁴, Л. Устенко⁵, a także polscy S. Bąba⁶, J. Liberek⁷ i inni. W moim opracowaniu omówię kwalifikatory stylistyczne ukraińskich i polskich frazeologizmów z nazwami jedzenia, tzn. zawierających komponent nazywający potrawę, produkty spożywcze, owoce, warzywa, mięso itp. Materiał do badań zebrałam z ukraińskich i polskich słowników frazeologicznych: *Словника фразе-*

¹ Г. Іжакевич, *Стилістика фразеологічних одиниць* [в:] *Сучасна українська літературна мова: стилістика*, за ред. І. Білодіда, Київ 1973, с. 150–210.

² В. Ужченко, *Фразеологія сучасної української мови*, Київ 2007.

³ І. Кононенко, *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*, Warszawa 2012, с. 322–324.

⁴ О. Тараненко, *Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови* [в:] „Мовознавство”, № 4–5, Київ 2002, с. 33–39.

⁵ Л. Устенко, *Особливості функціонування фразеологічних одиниць у різних стилях української мови* [в:] *Наукові записки НДУ ім. Н. Гоголя, Ніжин* 2011, с. 40–44.

⁶ S. Bąba, *Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka*, Poznań 2006.

⁷ S. Bąba, J. Liberek, *Ze studiów nad frazeologią współczesnego języka polskiego*, Poznań 2011.

ологізмів української мови⁸ і Словника фразеологічних антонімів української мови⁹ oraz z Wielkiego słownika frazeologicznego z przysłowiami¹⁰ i Słownika frazeologicznego języka polskiego¹¹. Posiłkowałam się również danymi zawartymi odpowiednio w korpusach języka ukraińskiego¹² i polskiego¹³.

Frazeologizmy, ze względu na swoją specyfikę, podlegają stylistycznej ocenie wyrażanej w pozycjach leksykograficznych za pomocą kwalifikatorów, takich jak *розмовний // potoczny, книжний // książkowy, жартівливий // żartobliwy, іронічний // ironiczny, переносний // przenośny, застарілий // przestarzały, зневажливий // lekceważący, rubaszny* i inne. Przyporządkowanie kwalifikatora jest jednakże procesem subiektywnym – zależy w dużej mierze od indywidualnej wrażliwości językowej leksykografa oraz jego wiedzy dotyczącej etymologii danego związku wyrazowego, jego semantyki itp. Dlatego może się zdarzyć, że jednemu frazeologizmowi dwóch leksykografów przypisze różne kwalifikatory. Kwestia przyporządkowania kwalifikatora wygląda podobnie w przypadku porównania tego samego frazeologizmu w różnych językach, np.: wyrażenie *амтїчна сіль* w języku ukraińskim ma przypisany kwalifikator *книжний*, natomiast w języku polskim zwrot *attycka sól* ma przypisany kwalifikator *przenośny*, co oznacza różne wyjściowe punkty widzenia przy przeprowadzanej ocenie.

Dodatkowym czynnikiem mającym wpływ na ocenę stylistyczną zwrotów frazeologicznych jest czas. Wraz z jego upływem zmienia się mentalność ludzi, ich wrażliwość, sposób odbierania świata, dlatego ma to swoje odzwierciedlenie również w języku, np. w *Słowniku frazeologicznym języka polskiego* S. Skorupki z roku 1977 frazeologizm *pluć, dmuchać komu w kaszę* nie jest opatrzony żadnym kwalifikatorem, co oznacza powszechność użycia i brak oceny emocjonalnej, natomiast w *Wielkim słowniku frazeologicznym z przysłowiami* z roku 2005 ten sam frazeologizm jest już opatrzony kwalifikatorem *przestarzałe*, co sugeruje odejście od użycia tego wyrażenia i ewentualnie, w przyszłości, jego kompletny zanik.

Zebrany przeze mnie materiał przeanalizowałam pod kątem przydzielonych im kwalifikatorów stylistycznych również w aspekcie statystycznym:

Największą grupę frazeologizmów z komponentem nazywającym jedzenie w języku polskim i ukraińskim, stanowią te nieopatrzone żadnym kwalifikatorem stylistycznym. Na 333 zebrane frazeologizmy w języku ukraińskim jest takich 276, co stanowi 82,9% wszystkich, i są to np.: *варитися у власному соку, недаром хліб їсти, з живчиком та перчиком, каша скисла*. W języku polskim na zebra-

⁸ *Słownik frazeologizmів української мови*, під ред. В. Винника, Київ 2003.

⁹ В. Калашник, Ж. Колоїз, *Словник фразеологічних антонімів української мови*, Київ 2008.

¹⁰ A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, *Wielki słownik frazeologiczny z przysłowiami*, Warszawa 2005.

¹¹ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 1977.

¹² *Korpus української мови*, <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209> [25.01.2015].

¹³ *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <http://nkjp.pl/> [25.01.2015].

nych 444 frazeologizmy, 196 jest nieoznaczonych, co stanowi 67%, i są to m.in.: *dwa grzyby w barszcz, być z jednej mąki, jak groch o ścianę, kielbasa wyborcza*. Te frazeologizmy wykorzystywane są w stylu potocznym i publicystycznym, a także w codziennej komunikacji. Nie wykazują zabarwienia stylistycznego, zatem są całkowicie neutralne również pod względem przekazywanych emocji. Brak kwalifikatora wskazuje na powszechne użycie i „popularność” danych frazeologizmów.

Tabela. Podział frazeologizmów zgodnie z przypisanym kwalifikatorem

Nazwa kwalifikatora	przest. +daw. // заст.	leksew. // зневажл.	iron. // ірон.	żart. // жарт.	posp. // лайл.	pogard. // грубо	książk. // книжк.	pot./позм.	inne	bez kwal.	suma
ukr. fraz.	7 2,1%	5 1,5%	11 3,3%	21 6,3%	2 0,6%	2 0,6%	4 1,2%	x	5 1,5%	276 82,9%	333
pol. fraz.	18+11 6,5%	2 0,5%	3 0,7%	8 1,8%	8 1,8%	3 0,7%	1 0,2%	56 12%	38 8,5%	296 67%	444

Drugą grupą, pod względem liczebności, jest w zależności od języka – w języku polskim grupa frazeologizmów opatrzonych kwalifikatorem *розмовний* // *potoczny* – aż 56 przykładów, co daje 12%, a w języku ukraińskim grupa opatrzona kwalifikatorem *жартівливий* // *żartobliwy*, w której znalazło się 21 zwrotów (6,3%). W grupie *розмовний* // *potoczny* można przytoczyć takie przykłady: *ktoś/coś jest do chrzaniu, ni z gruchy ni z Pietruchy, masło maślane, kawa na ławę, małe piwo* itp. Niestety w analizowanym przeze mnie ukraińskojęzycznym materiale nie znalazłam frazeologizmów z odpowiednim kwalifikatorem. Jest to spowodowane włączeniem w ukraińskiej leksykografii zwrotów tego typu do grupy pozbawionej kwalifikatorów – przykładem jest *dać komuś bobu*, zaliczający się do polskojęzycznej grupy z oznaczeniem *potoczny*, natomiast w języku ukraińskim występuje bez kwalifikatora – *damu бобы*. Ich nacechowanie emocjonalne jest identyczne, natomiast różnice są czysto formalne.

Grupę z kwalifikatorem *жартівливий* // *żartobliwy* reprezentują takie ukraińskie frazeologizmy: *вмочити в молоко, годувати гарбузами, дати киселю, медові дні, лізти в чужий горох, мати олію в голові* (ten frazeologizm występuje w języku polskim bez kwalifikatora, co oznacza bardziej bezpośrednie odczytywanie jego znaczenia na polskim gruncie językowym, niż na ukraińskim) i wiele innych. Analogicznie w języku polskim do tej grupy zaliczają się: *jajecznicza ze szczypior-kiem, masz ci los, poczuć do kogoś miętę*. Należy zaznaczyć, że w ramach tej grupy pod względem liczebności zdecydowanie przeważają frazeologizmy ukraińskie – aż 21 przykładów w porównaniu do 8 w języku polskim. Przyczyną takiego stanu rzeczy mogą być omówione już różnice przy przydzielaniu odpowiednich kwalifikatorów – te ukraińskie frazeologizmy, które mają polski odpowiednik często nie

mają żadnego kwalifikatora, albo w polskim materiale jest to oznaczenie *przenośny*, wykorzystywane przez S. Skorupkę, natomiast zupełnie zarzucone w nowszych publikacjach, co z kolei jest związane z przeformułowaniem definicji samego frazeologizmu. Nie bez znaczenia jest tutaj również punkt widzenia leksykografa i równie ważna specyfika mentalności danego narodu. Frazeologizmy tej grupy, tak samo jak z grupy pierwszej, są przede wszystkim wykorzystywane w stylu potocznym i publicystycznym.

Trzecią pod względem liczebności jest grupa z kwalifikatorem *іронічний* // *ironiczny*. W obu językach jest to bardzo „popularny” kwalifikator – w języku ukraińskim zalicza się do niej 11 zwrotów (3,3%), a w języku polskim 3 (0,7%), zatem analogicznie do grupy z kwalifikatorem *žartobliwy* frazeologizmów ukraińskich jest tu więcej: *як торішні бублики, десята вода на киселі* (w języku polskim, mimo wspólnego znaczenia, występuje bez kwalifikatora jako *dziesiąta woda po kisielu*, co można tłumaczyć powszechnością stosowania tego frazeologizmu, przez co pozbył się nacechowania emocjonalnego), *як виросте гарбуз на вербі, лізти на мед, нате і мій глек на капуста, як свиня на перці, скуштувати березової каші, скуштувати меду* i inne. W języku polskim występują w tej grupie takie frazeologizmy: *słodki jak miód, słodki jak lukrecja, woda sodowa uderzyła komu do głowy*. Frazeologizmy tej grupy są wykorzystywane w stylu potocznym i publicystycznym.

Kolejna grupa, pod względem popularności, jest opatrzona kwalifikatorem *застарілий* // *przestarzały*. W materiale polskojęzycznym połączyłam grupy z kwalifikatorami *przestarzałe* i *dawny* w jedną, zgodnie z zasadą stosowaną w polskiej leksykografii (u S. Skorupki występują oba oznaczenia, natomiast w słowniku PWN już tylko jeden – *przestarzałe*). Połączone wyniki przedstawiłam również w Tabeli. Ukraiński materiał jest dość obszerny – 7 zwrotów (2,1%), m.in.: *дати залізного бобу з'їсти, і паски не посвяться, посадити на казенні хліба, як Сірко паскою, ласкавий хліб*, jednakże materiał polskojęzyczny znacznie przeważa w tej grupie – zawiera aż 29 zwrotów (6,5%): *dać komuś arbuza, gotowy chleb, chodzić po prośbie, dostać czarną polewkę, siać pietruszkę, nasolić komu, pieczeń u kogo jadać* i inne. Przyczyną takiej różnicy między dwoma językami jest większa dynamika zmian zachodzących w języku polskim. Ta grupa frazeologizmów jest wykorzystywana w stylu publicystycznym i artystycznym.

Następne grupy są już zdecydowanie mniejsze niż te wyżej omówione. Pierwsza z nich jest opatrzona kwalifikatorem *книжний* // *książkowy*, która obejmuje 4 zwroty w języku ukraińskim i jeden w języku polskim: *жити єдиним хлібом, жити не хлібом єдиним, сіль землі, яблуко розбрату, attyczna sól*. Kwestia przydzielania kwalifikatorów jest analogiczna do tej dotyczącej grupy z kwalifikatorem *žartobliwy*, a zatem frazeologizmy z komponentem nazywającym jedzenie bardzo rzadko wchodzi w skład tekstów o wysokim poziomie stylistycznym. Te frazeologizmy, tak jak poprzednie, są wykorzystywane głównie w stylu publicystycznym i artystycznym.

Nieco bardziej popularny w obu językach jest nacechowanie *зневажливий* // *pogardliwy*, ponieważ obejmuje 5 (1,5%) zwrotów w ukraińskojęzycznym mate-

riale i 2 (0,5%) w polskojęzycznym. W języku ukraińskim spotykamy następujące wyrażenia: *відрізаний божий дар від яєчні, дуля з маком, запливати салом* (w języku polskim podobny frazeologizm ma kwalifikator *potoczny – obrosnąć w sadło*, co świadczy o jego większej popularności i przez to zmniejszeniu intensywności nacechowania emocjonalnego), *молоко на губах не обсохло, мазати медом печі*. Natomiast w języku polskim pojawiają się frazy: *grać do kotleta, mieć mleko pod nosem, stary piernik*. Ta grupa różni się od pozostałych oceną zawartą w kwalifikatorze. Oprócz wyłącznie stylistycznego przyporządkowania do odpowiedniego zasobu leksykalnego stylu języka spotykamy tutaj negatywną – lekceważącą – ocenę. Dotyczy ona głównie zbyt młodego wieku, a więc wynikającego stąd małego doświadczenia życiowego, podobnie w przypadku zwrotu *відрізаний божий дар від яєчні*. Kolejne odnoszą się do różnych ludzkich przywar, to znaczy dwulicowości (*мазати медом печі*), nieumiarkowania w jedzeniu, lub zrzędlivości. Podobnie wygląda kwestia w przypadku grupy oznaczonej kwalifikatorem *pogardliwie – 3 (0,7%)* zwroty w języku polskim, np.: *góra mięsa i zrybo – 2 (0,6%)* zwroty w języku ukraińskim, np.: *котися ковбасою* (w Tabeli włączone do kategorii Inne). Frazeologizmy obu grup są używane w stylu potocznym, w specyficznych publikacjach a także w stylu artystycznym. Ze względu na swoje nacechowanie emocjonalne (w tym przypadku negatywne) nie są używane w stylu naukowym, ani urzędowym.

Do grupy *Inne* w Tabeli zaliczyłam frazeologizmy występujące z danym kwalifikatorem tylko raz lub dwa razy. W ukraińskojęzycznym materiale spotkać można jeszcze 4 kwalifikatory: *рідко* (np.: *задати перцю з маком*), *фамільярне* (np.: *лети ковбасою*), *фольклорне* (np.: *сіль тобі в оці*) i *діалектне* (np.: *спряжити на схаб*). Natomiast w polskojęzycznym materiale są to kwalifikatory stosowane przez S. Skorupkę, które już wyszły z użycia w nowszych opracowaniach, a same frazeologizmy zostały włączone do grup opatrzonych innymi oznaczeniami. Są to oznaczenia: *rubasznie* (np.: *stuknąć kogo w arbuza*), *regionalnie* (np.: *przewrotna kawa*), *poetycko* (np.: *zjadacz chleba*), *eufemizm* (np.: *stary piernik*). Ze względu na swoją specyfikę te frazeologizmy mogą być wykorzystane w tekstach publicystycznych, literackich i innych formach artystycznych.

Frazeologizmy z komponentem nazywającym jedzenie w języku ukraińskim i polskim tworzą ogromne bogactwo językowe. Wielość znaczeń jest uzupełniana szeroką gamą stylistycznych kwalifikatorów, które odbijają w sobie charakterystyczne cechy obu języków. Na 333 wyrażenia w ukraińskojęzycznym materiale 57 jest oznaczonych stylistycznie, a w polskojęzycznym na 444 aż 148 – świadczy to o bardziej emocjonalnym stosunku Polaków do jedzenia, również w sferze językowej. Dlatego także tak licznie reprezentowana jest w języku polskim grupa zakwalifikowana jako *potoczna*. Ukraiński humor odzwierciedla się w bardzo licznej grupie frazeologizmów zaklasyfikowana jako *жартівливі i іронічні*. W języku polskim za to przeważają zwroty uważane za przestarzałe – odbijają się tutaj dynamiczne zmiany zachodzące w mentalności i języku Polaków. Przy porównaniu kwalifikatorów

postawionych przy takich samych frazeologizmach stały się widoczne różnice we wrażliwości, oraz punkcie widzenia tak sobie bliskich narodów. Z drugiej strony można zaobserwować pewne podobieństwa przy stosowaniu kwalifikatorów nacechowanych emocjonalnie, co wskazuje na częściowo podobny sposób odczuwania.

Materiał wykorzystany przeze mnie do przeprowadzonej analizy jest zaledwie przyczynkiem do dalszych badań w tym zakresie.

LITERATURA:

Bąba S., *Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka*, Poznań 2006.

Bąba S., Liberek J., *Ze studiów nad frazeologią współczesnego języka polskiego*, Poznań 2011.

Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A., *Wielki słownik frazeologiczny z przysłowiami*, Warszawa 2005.

Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t.I-II, Warszawa 1977.

Іжакевич Г., *Стилістика фразеологічних одиниць* [в:] *Сучасна українська літературна мова: стилістика*, за ред. І. Білодіда, Київ 1973, с. 150–210.

Калашник В., Колоїз Ж., *Словник фразеологічних антонімів української мови*, Київ 2008.

Коновенко І., *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*, Warszawa 2012.

Словник фразеологізмів української мови, під ред. В. Винника, Київ 2003.

Тараненко О., *Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови* [в:] „Мовознавство”, № 4–5, Київ 2002, с. 33–39.

Ужченко В., *Фразеологія сучасної української мови*, Київ 2007.

Устенко Л., *Особливості функціонування фразеологічних одиниць у різних стилях української мови* [в:] *Наукові записки НДУ ім. Н. Гоголя, Ніжин* 2011, с. 40–44.

Корпус української мови, <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209> [25.01.2015].

Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl/> [25.01.2015].

ANALYSIS OF STYLISTIC QUALIFIERS IN UKRAINIAN AND POLISH PHRASEOLOGY WITH FOOD NAMES

Food, as one of the most important human activities, also has a huge impact on the sphere of culture and language. The daily preparation of meals can become a typical rite, for example, for a nation, but it is also a source of idiom formation. The article presents a comparative analysis of stylistic qualifiers which are used to designate idioms containing components associated with food in Ukrainian and Polish phraseology.

Key words: idiom, stylistic qualifier, food, phraseology.